

MIJO LONČARIĆ

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
mloncar@ihj.hr

MATE HRASTE O KAJKAVŠTINI

Mate Hraste se kao dijalektolog većinom bavio čakavštinom, ali je napisao nekoliko relevantnih radova o kajkavštini. Njegov prvi objavljeni i prvi dijalektološki rad jest rad o govoru Siska, jednom kajkavskom govoru. 1948. godine objavljen je sintetski prikaz kajkavštine, zapravo njegova predavanja. Tu će sintezu kasnije, 1958. godine, doradenu objaviti u *Antologiji novije kajkavske lirike*. 1960. u okviru veće cjeline *Jezič hrvatskosrpski/srpsko-hrvatski*, u četvrtom svesku *Enciklopedije Jugoslavije* objavljuje dva članka: *Kajkavski dijalekat* i *Kajkavski književni jezik*. U svojem dugogodišnjem radu kao dijalektolog Hraste je bio i recenzent i urednik mnogih izdanja u kojima se govori o kajkavštini. Hraste je recenzirao je mnogo upitnika za hrvatske punktove za jezični atlas, među njima i kajkavske.

“O kajk. narječju pisalo je do sada više stručnjaka i nestručnjaka... U novije vrijeme imamo dva vrlo kompetentna mišljenja: profesora ljubljanskog sveučilišta, Slovenca Franje Ramovša i profesora beogradskog sveučilišta, Srbina Al. Belića.” (Hraste 1948: 2).

Kao da je to jučer bilo, odzvanjaju mi te riječi prof. Mate Hraste izgovorene energičnim glasom u “sedmici”, velikoj dvorani novoga Filozofskoga fakulteta, 1961. godine. Preselili smo se godinu dana ranije, pa smo prvu godinu slušali predavanja iz hrvatskoga ili srpskoga jezika i književnosti u staroj zgradi (gdje je Rektorat i Pravni fakultet), tako da je to bilo na prvom predavanju iz dijalektologije.

Tada još nisam znao da ću se baviti dijalektologijom, posebno kajkavskim narječjem, ali sam se već zainteresirao za jezik¹.

Mate Hraste se većinom bavio čakavštinom, ali je napisao nekoliko relevantnih radova o kajkavštini.

---

¹ Jezik me zainteresirao jer mi je to bilo konkretno i egzaktno, dok mi je doživljenost književnoga djela bila nešto neodređeno, iako sam došao studirati zbog književnosti.

Hraste je bio urednik.

Godine 1960. u okviru veće cjeline *Jeziik hrvatskosrpski/srpskohrvatski*, u četvrtom svesku *Enciklopedije Jugoslavije* objavljuje dva članka: *Kajkavski dijalekat* i *Kajkavski književni jezik*.

Na kajkavštinu se Hraste osvrtao i u drugim svojim radovima: 1975. *O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj i Dvoakcenatski sistem u hrvatskom ili srpskom jeziku*, 1961. u članku u *Jeziiku. O pisanju imena mjesta*, 1963. u raspravi: *Refleks nazala a u buzetskom kraju*.

U *Općem pogledu*, i kraće u enciklopedijskom članku, iznio je Hraste sažete svoje predavanja o kajkavskom narječju. Uz članak je priložena *Karta kajkavskog jezičnog područja* (v. Prilog 2.).

Na početku govori o tome da je do 19. st. hrvatska književnost tronarječna, a onda kaže, kao što se i danas često kolokvijalno veli “Od Ilirskoga preporoda do početka 20. st. pisala se samo štokavski.” (Hraste 1958: 128). Dakle, za idiom hrvatski književni jezik (standard) sa štokavskom osnovom uzima izraz “štokavski”. Zatim kaže: “Matoš i Nazor opet uvode u hrvatsku književnost kajkavski i čakavski dijalekt.” Apstrahiram sada neke činjenične netočnosti, ali iako autor izričito izričito ne razlikuje narodni govor od jezika književnosti i njih od književnoga jezika, ne može se reći da on tu razliku nije stvarno znao.

Hraste govori zatim ukratko o formiranju srednjojužnoslavenskoga jezika i dijalekata unutar njih, iznosi stav s najvjerojatnijim razvojem: “Osnovne crte naših dijalekata počele su se formirati svakako, dok su se Hrvati i Srbi nalazili na putu od svoje pradomovine do dolaska na Balkanski poluotok.” (Hraste 1958: 123).

Kada je riječ o kajkavskom području treba se osvrnuti na ono što govori o njemu za prošlost. Opće je poznato: “Da se kajkavsko stanovništvo doselilo u ove krajeve zauzelo je mnogo veći prostor od onoga, na kome se danas nalazi.” I dalje: “Sigurno je, da su predstavnici kajkavskoga dijalekata bili zauzeli veliki dio Slavonije”, ali slijedi ono kod čega zastajemo: “...a nije isključeno i cijelu Slavoniju.” Ono što slijedi, također nije sporno: “Na starom području kajkavskoga dijalekata u Slavoniji bilo je do nedavno jezičnih ostataka njegovih.” (Hraste 1958: 123). Naravno, znamo zašto je Hraste iznio mogućnost “a nije isključeno i cijelu Slavoniju” – to je uz činjenicu da “bilo je do nedavno jezičnih ostataka” također onih desetak ekavskih sela kod Vinkovaca, koja su u nepoznavanju pravoga stanja, značajki u tim govorima i jezičnoga razvoja u Slavoniji – zbog “ekavštine” uzimana za kajkavska.⁵

⁵ Kasnije je (Brozović 1970, Lončarić 1985) utvrđeno da je granica (koliko se o granici u organskom jezičnom kontinuumu bez velikih prirodnih granica – velikih voda – mora, jezera,

Zanimljivo je da Hraste ne spominje kako je bilo sjeverno od Slavonije, preko Drave, u današnjoj Mađarskoj, gdje su Mađari prekinuli slavenski kontinuum krajem 9. st. i tako odvojili južne i zapadne Slavene, upravo ovdje hrvatski i slovački jezik. Sigurno je da su odmah sjeverno od Drave bili idiomi, koji su kao i južno - na istoku bili (zapadno) štokavski, a na zapadu kajkavski.

Kad govori o današnjem rasprostriranju kajkavskoga, između ostaloga kaže: "Njim se govori... nešto u Žumberku i u Istri." Misli ovdje na buzetski čakavski dijalekt, nazivan i "buzetska kajkavština", koji je kasnije i sam istraživao. Iako govori o Ribariću, koji idiom naziva "kajkavski dijalekt istarskih Slovenaca" (Hraste 1963: 129) i iako govori da je ranije to područje bilo "bez primjesa kajkavsko-slovenskih", ne smatra ga kajkavskim. Za *kaj* kaže da: "je ta zamjenica u tom obliku primljena u jezik toga kraja kasnije i to iz slovenskoga jezika, a ne iz kajkavskoga dijalekta". (Hraste 1963: 129).

U tumačenju pripadnosti kajkavskoga narječje (tj. hrvatskom ili slovenskom jeziku), opet bi nedobronamjeran kritičar mogao prigovoriti formulaciji: "Nepobitna je činjenica, da kajkavski dijalekt stoji na sredini između slovenskoga i hrvatskoga jezika, jer u njemu ima dosta crta jednakih ili sličnih jednome i drugome jeziku. Njegovi predstavnici politički su odavno u sklopu prostora, na kome se govori hrvatskim ili srpskim jezikom, ali po svom geografskom smještaju veoma su blizu slovenskom jeziku." (Hraste 1958 : 124). Na jednoj strani, takva formulacija mogla bi se shvatiti kao da je kajkavština poseban, samostalan jezik, kao hrvatski i slovenski, jer "stoji na sredini između slovenskoga i hrvatskoga jezika". Jasniji je tu čak Ramovš, kojega Hraste citira: "Kajkavski govor, koji danas, s punim pravom, brojimo među srpsko-hrvatske dijalekte..." (naravno, jasniji osim onoga *srpsko-hrvatske*). Hraste iznosi također mišljenje velikoga Jagića: "Najpoznatiji naš učenjak kajkavac Vatroslav Jagić u mlađim godinama nije zauzimao određen stav, jer je uvidio, da kajkavski dijalekt zauzima neki srednji položaj između ta dva jezika [opet ista formulacija, M.L.], pa se nije htio upuštati u određivanje, kojih osobina u njemu ima više, slovenskih ili hrvatskih. U starijim godinama priklonio se mišljenju, da pripada hrvatskom jeziku." (H-A 125).

Kad govori o istraživanjima kajkavštine, Hraste na prvo mjesto u skriptama stavlja Lukjanenkovo *Kajkavskoe narječie* (Kijev 1905), iako to nije prvi rad o tome narječju i nije zasnovan na autorskim istraživanjima, nego na literaturi. Prije su istraživali i opisivali kajkavske govore Rožić, Strohal i Oblak. Vjerojatno postupa tako zato jer je knjiga i odnosi se više-manje na kajkavštinu uopće, te

---

neprohodnih planina – može uopće govoriti), pa je bolje reći da je sigurno kajkavsko područje u Slavoniji bilo – na jugu do Požeškoga gorja, a na sjeveru još nešto istočnije, nekako do istočne granice Križevačke županije i Zagrebačke biskupije, dakle do područja oko (Podravske) Slatine.

točno kaže: “Lukjanenko nije bio na zemljištu kajk. nar. nego se ograničio na dotada objelodanjenu građu, pa nije u svemu pouzdan.” (Hraste 1948: 3). Navodim to i radi toga jer ni Hraste kao ni drugi proučavatelji nisu uočili u Lukjanenka ono što se uvijek citiralo kao Beličevo gledište, Beličeva podjela kajkavštine po konzonantizmu. Govoreći o grananju kajkavskoga narječja Hraste dobro uočava poklapanje (osim u jednom dijelu) podjele Ivšičeve (po prozodiji) i Beličeve (po konzonantizmu), dakle u osnovi poklapanje konzonatskoga i suprasegmentnog razvoja: “Ako usporedimo Ivšičevu diobu s Beličevom, vidimo, da Ivšičeva I. grupa odgovara, Beličevoj sjeverozapadnoj, Ivšičeva II. grupa Beličevoj jugozapadnoj, Ivšičeva III. i IV. grupa Beličevoj istočnoj” (Hraste 1958 : 127) Ne poklapa se Ivšičeva II. skupina, koja u osnovi nije kajkavska, i Beličeva jugozapadna, gdje Belić misli na plješivičkoprigrorske i susjedne kajkavske govore. A ono što se obično uzima kao Beličevo otkriće, tj. izoglose razvoja starih palatalnih *t'* i *d'* utvrdio je već Lukjanenko.

Na *Karti dijalekata hrvatskoga ili srpskoga jezika uz Bibliografiju...* (v. Prilog 3.) Hraste je kajkavsko područje podijelio na tri dijela. U legendi pod naslovom *Kajkavski dijalekt* dva polje s različitim rasterima i legednom: *Ekavski i Iekavski u dugim slogovima, a ekavski u kratkim*. Na karti je veći dio kajkavštine označen kao ekavski (dijalekt), a iekavski je označen u centralnom Zagorju, gdje je u središtu Zlatar. Područje kajkavskoga narječja u Gorskom kotaru ne označava ni jednim od rastera, označeno je samo “kajkavskom” bojom (ljubičasto). Moglo bi se reći da kajkavštinu dijeli na tri dijela. Kasnija su istraživanja pokazala da iekavskih govora u kajkavštini ima i drugdje (npr. Bilogora, Moslavina, Pokuplje).

U prikazu slijedi dio *Glavne jezične osobine*. Na početku iznosi općepoznat lingvističko-geografski, arealni aksiom: “Među osobinama kajkavskoga dijalekta ima ih, koje su više ili manje zajedničke svim kajkavskim govorima, a ima i takvih, koje se odnose samo na neki određen kraj, na samo nekoliko mjesta ili samo na jedno mjesto.”

Od toga vremena kajkavsko je narječje mnogo više istraženo, postalo je puno poznatije, mnoge su pojave objašnjene, interpretirane, što nije moglo biti na temelju ondašnjega poznavanja kajkavštine. Dva primjera. Prvo za poznavanje stanja u govorima. Hraste piše: “U akuzativu jednine imenica m. roda, koje znače neživo imaju isti oblik kao u genitivu: pisal sem ti dugog **lista** ščera; na kraju sela križa su zdigli.” (Hraste 1958: 128). Danas znamo, prvo, da nije tako u velikom dijelu kajkavštine, a drugo, znamo da je to slavnizam, dolazi i u starim slavonskim štokavskim govorima. Što se tiče tumačenja razvoja, primjer mogu biti dvije tipične značajke kajkavštine u razvoju vokalizma: izjednačenje jata i poluglasa te stražnjega vokalskoga nazala (*ǝ*) i slogotvornoga *l*, iako je već Ivšić uočio jednačenje jata i poluglasa u većini

kajkavskih govora.

Dalje navodi: “Važna je osobina kajkavskoga dijalekta, da u njemu ima mnogo hipokoristika (imenica od dragosti), koje se tvore nastavkom *-ek*: *kokotiček, mamek, tatek ... zajček ...*” (1958 : 131).

“... Stari kajkavski pisci upotrebljavali su često imperfekt i aorist. Danas se ti oblici redovno ne upotrebljavaju.”

“... Pod utjecajem njem. jezika zamjenica drugoga lica množine često se zamjenjuje zamjenicom trećega lica množine, na pr. Kaj smem k Vama priti?”

U veoma važnom radu *O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj*⁶ Hraste govori i o toj pojavi u kajkavskim govorima.

Bibliografija je, kako je već ocijenio Petar Šimunović, veoma dobra za svoje vrijeme. U *Bibliografiji* je opći dio *IV. Radovi o govorima kajkavskoga dijalekta*, zatim *VII. Fonetska pitanja iz kajkavskoga dijalekta* (jedan rad), *XVI. Djela na kajkavskom dijalektu u prozi*, *XVII. Djela na kajkavskom dijalektu u stihu*. O kajkavštini se govori i u radovima koji govore o hrvatskom jeziku uopće, u cjelini, i ti su radovi u posebnim točkama. Kajkavsko narječje prikazano je na dvjema kartama: (1) *Karta dijalekata hrvatskoga ili srpskoga jezika* (u boji) i (2) *Karta kajkavskoga dijalekta* gdje su označena područja i mjesta koja su istražena i o kojima govore navedeni radovi.

U svojem dugogodišnjem radu kao dijalektolog Hraste je bio i recenzent i urednik mnogih izdanja u kojima se govori o kajkavštini, npr. *Hrvatskoga dijalektološkoga zbornika, Filologije*. Ovdje bih istaknuo samo jednu drugu vrstu recenzija koja je manje poznata. To su recenzije upitnika za jezični atlas⁷. Hraste je recenzirao mnogo upitnika za hrvatske punktove – i štokavske, i čakavske i kajkavske.

---

⁶ Termin je *kanovački* općeprihvaćen za navedenu pojavu. Međutim, treba naglasiti da se ponekad pod “kanovačko duljenje” svrstavaju i duljenja naglašenoga sloga koja nisu “kanovačko” duljenje, posebno s obzirom na kajkavštinu. Naime, poznato je da u kajkavštini, ali i u nekim dijalektima drugih dvaju hrvatskih narječja ima fonetska ili fonološka (katkad je to i teško razlučiti), duljenja svakoga naglašenoga sloga, u čakavskim govorima i nenaglašenih, npr. *p'ala:c*.

⁷ Tada se zvao *Srpskohrvatski/Hrvatskosrpski dijalektološki atlas*, što je bio projekt jugoslavenskih akademija znanosti, a posao se odvijao preko Međuakademijskoga odbora za dijalektologiju.

Literatura

- BELIĆ, ALEKSANDAR 1929. Kajkavski dijalekt. *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* IV. Zagreb, 222–228.
- BROZOVIĆ, DALIBOR 1959/1960. Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 1, Zadar, 51–65.
- BROZOVIĆ, DALIBOR 1968. – 1970. Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora. In memoriam prof. Mati Hrasti. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 8, Zadar, 5–30 + 7 karata.
- FINKA, BOŽIDAR 1989. Rad Zavoda za jezik u Zagrebu. *Rasprave Zavoda za jezik* 15, Zagreb, 11–24.
- GRUBIŠIĆ, VINKO 1972. Umro hrvatski jezikoslovac dr. Mate Hraste (Brusje, 25. I. 1897 – XI. 1970). *Hrvatska revija* 22/2–3, Zagreb, 394–395.
- HAMM, JOSIP – MATE HRASTE – PETAR GUBERINA 1956. Govor otoka Suska. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1, Zagreb, 7–213.
- HRASTE, MATE 1944. *O govoru grada Siska*. “Jubilarno izvješće Državne realne gimnazije u Sisku 1919-1944”, Sisak, 59–63.
- HRASTE, MATE 1948. *Kajkavsko narječje i sintaksa rečenice*. Po predavanjima prof. Hraste (skripta) 1–26. Zagreb: Izdanje stručnog odsjeka N. S. O-e Zagrebačkoga sveučilišta.
- HRASTE, MATE 1952. O izvođenju etnika od geografskih imena. *Jezik* 1, Zagreb, 21–24.
- HRASTE, MATE 1956. Bibliografija radova iz dijalektologije, antroponimije, toponimije i hidronimije na području hrvatskoga ili srpskoga jezika. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1, Zagreb, 378–479.
- HRASTE, MATE 1957a. O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj. *Filologija* 1, Zagreb, 59–75.
- HRASTE, MATE 1957. Dvoakcenatski sistem u hrvatskom ili srpskom jeziku. *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske* I, Novi Sad, 1–9.
- HRASTE, MATE 1958. *Opći pogled na kajkavski dijalekat*, “Antologija novije kajkavske lirike. [Ur. Nikola Pavić]. Zagreb: Lykos.
- HRASTE, MATE 1960a. *Kajkavski dijalekat*. *Jezič hrvatskosrpski/srpskohrvatski*. “Enciklopedija Jugoslavije”, IV : 508-511. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod.
- HRASTE, MATE 1960b. *Kajkavski književni jezik u jeziku hrvatskosrpski // srpskohrvatski*. Enciklopedija Jugoslavije IV, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 526–528.
- HRASTE, MATE 1961. O pisanju imena mjesta. *Jezič IX*, Zagreb, 7–11.
- HRASTE, MATE 1963. *Refleks nazala ą u bužetskom kraju*. Zbornik u čast Stjepana Ivšića. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

- LISAC, JOSIP 2006a. *Tragom zavičaja: delnički govor i govor Gornjih Turni u svjetlosti goranskih kajkavskih govora*. Split: Književni krug Split.
- LISAC, JOSIP 2006b. Hrvatska dijalektologija od 1945. do 2005. godine. *Croatia et Slavica Iadertina* 1, Zadar, 105–114.
- LONČARIĆ, MIJO 1985. *Toponimi u osvjetljivanju predmigracijskog jezičnog stanja u Slavoniji*. “Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije”. Posebna izdanja ANUBiH LXX, Odjeljenje društvenih nauka 13, Sarajevo, 95–101.
- LONČARIĆ, MIJO 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- LONČARIĆ, MIJO 2004. Kajkavština u ranim podravskim toponimima. *Folia onomastica crotica* 12–13, Zagreb, 303–322.
- MAŽURAN, VESNA – PETAR ŠIMUNOVIĆ 1968. Bibliografija radova Mate Hraste. *Rasprave Instituta za jezik* 1, Zagreb, 489–494.
- MOGUŠ, MILAN 1977. *Čakavsko narječje. Fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- OBLAK, VATROSLAV 1896. Nešto o megjumurskom narječju. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 1.
- PORTRETI HRVATSKIH JEZIKOSLOVACA 1993. Ur. Crnković Gordana. Mate Hraste. *Biblioteka Hrvatskog radija* 5, Zagreb, 241–253.
- RAMOVŠ, FRAN 1929. Slovenački jezik. *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* IV, Zagreb, 192–208.
- RIBARIĆ, JOSIP 2002. *O istarskim dijalektima: razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri s opisom vodičkog govora*. Pazin: Josip Turčinović.
- ROŽIĆ, VATROSLAV 1894. Kajkavački dijalekat u Prigorju. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 115, 116 i 118. Zagreb.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR 1972. Mate Hraste (1897–1970). *Zbornik za slavistiku* 1, Novi Sad, 228–229.

Prilozi

1. HRASTE, MATE 1944. *O govoru grada Siska*. “Jubilarno izvješće Državne realne gimnazije u Sisku 1919-1944”, Sisak, 59–63.
2. *Karta kajkavskog jezičnog područja*, uz Hraste 1958.
3. *Dio Karte dijalekata hrvatskoga ili srpskoga jezika* (zapad s kajkavštinom), uz Hraste 1956.

Prilog 1.

Prof. dr. MATE HRASTE:

O govoru grada Siska

Grad Sisak dieli se u dva dijela: Stari Sisak i Novi Sisak. Uzduž lijeve obale rieke Kupe do Save pruža se Stari Sisak. Uzduž desne obale Kupe pruža se Novi Sisak do sela Capraga, koji je politički sastavni dio grada Siska.

Sisak je bio poznat još u vrijeme Kelta u 4. stoljeću pr. Kr., pa kasnije za Rimljana i još kasnije za Ljudevita Posavskoga, kada je bio središte Posavske Hrvatske. U 16. stoljeću Sisak je s okolnim mjestima činio Sisačku Krajinu, koja je bila posjed zagrebačkog Kaptola. Sišćani su tada bili kmetovi Kaptola i morali su mu obrađivati vinograde, loviti ribu, davati podvoz i tomé slično. Poslije ogorčenih bojeva, koji su se oko Staroga Siska vodili protiv Turaka, Sisak se počeo razvijati zahvaljujući svome zemljopisnom položaju. U prošlom stoljeću Sisak se spominje kao znamenito trgovačko mjesto. Bio je podijeljen u dva dijela: Stari i Novi ili građanski i vojni Sisak. U Starom je bila građanska uprava, a u Novom vojna. Stanovnici Novog Siska bili su podpuno slobodni. Oni su bili krajiški vojnici, ali su imali svoje posjede i mnoge povlastice, koje su djelomično sačuvali i do danas. Stanovnici Staroga Siska bili su kmetovi na feudalnom posjedu zagrebačkoga Kaptola, pa su neki stanovnici prešli u Novi Sisak radi boljih uvjeta za život. Cijeli Sisak bio je tada malo mjesto. Budući da je trgovina išla kroz Sisak vodenim putem Savom i Kupom do Karlovca, a dalje cestama do mora, počeo se Sisak naglo dizati, stanovništvo se povećava, život u gradu postaje lagodniji, pa rastu duhovne i materialne potrebe. Godine 1838. Kaptol je oslobodio Sisak kmetstva i podigao ga na slobodno trgovište. Tada je u Starom Sisku bilo usve 67 kuća sa nešto preko 600 stanovnika. Međutim Sisak je i dalje imao dvie občine sve do 1874., u kojima je svaki Sisak živio svojim zasebnim životom.

U današnjem starosjedilačkom stanovništvu Siska susrećemo uglavnom dva tipa: panonski i dinarski. To se vidi po fizičkim osobinama, po načinu života i po govoru. Dok je u Sisku vladalo kmetstvo, stanovništvo je sačinjavalo panonski tip, koji je govorio kajkavskim narječjem. Ovo naročito vrijedi za stanovništvo Starog Siska, koji je bio u građanskoj Hrvatskoj. Novi Sisak je već tada imao dinarskih štokavaca, koji su služili u Vojnoj Granici. Već u prvoj polovini 19. stoljeća poradi obilne prolazne trgovine počеше u Sisak naglo dolaziti doseljenici, a pogotovo ih je mnogo došlo u drugoj polovini 19. stoljeća. Oni su dolazili samo iz gospodarskih uzroka, jer je bilo mnogo rada i zarade za svakoga. Dolazili su najviše obalni radnici, ali i trgovci i zanatlije. Radnici su bili najviše Ličani većinom Hrvati katolici, a trgovci i zanatlije bili su pored Hrvata i stranci sa drugim materinskim jezikom a najviše sa njemačkim. Neki trgovci i zanatlije obogatiše se i otiđoše. Oni, koji ostadoše, zadržaoše svoj govor, a osobito stranci u međusobnom saobraćaju. Mnogi radnici većinom Ličani-katolici, koji su radili kao snažni radnici na obali i na lađama, obogatiše se i zaustaviše u gradu. Oni dovedoše svoje obitelji iz rodnoga kraja ili se ovdje oženiše, sagradiše kuće i donekle se prilagodiše starosjedilačkim kajkavcima. Najveći dio doseljenog radničkog stanovništva zaustavio se u Capragu i u Novom Sisku, a ima ih dosta i u Starom Sisku osobito u predjelu Vrbini. Oni su sačuvali uglavnom običaje svoga rodnog kraja a naravno i svoj govor.

Kad se gradila pruga Južne željeznice do Siska 1851.—1862. dođoše u Sisak doseljenici iz Slovenije kao željeznički radnici i niži željeznički činovnici i namještenici. Bilo ih je dosta, koji su se u Sisku i stalno nastanili i to u Starom Sisku, gdje je bila željeznička postaja. U isto vrijeme dođoše i stranci kao viši željeznički činovnici, kao trgovci i zanatlije i to najviše iz Austrije i Mađarske. Oni se služahu između sebe sve do najnovijega vremena uglavnom njemačkim jezikom kao donekle i doseljenici iz Slovenije. U Sisku se jako razvila i ciglarska industrija, pa su kao ciglari i zidari dolazili ovdamo i Talijani najviše iz Furlandije. Oni, koji su ostali u gradu, asimilirani su od domaćeg stanovništva, pa im danas samo prezi-

mena odavaju talijansko podrijetlo. U nedavnoj prošlosti doselile su se u Sisak i neke češke obitelji kao zanatlije, trgovci ili glasbenici. Odmah po dolazku bili su prinuđeni služiti se hrvatskim jezikom, a samo u saobraćaju između sebe mogli su se služiti češkim jezikom.

Uzroci svim doseljenima u Sisak, kako je već rečeno, gospodarske su prirode. Ranije je Sisak privlačio doseljenike kao trgovačko, a od početka 20. stoljeća i kao industrijsko središte.

Od svih stranih jezika najviše je tragova ostavio na naš jezik njemački, pa se u gradu Sisku i u okolici, kao i u obće u cijeloj Hrvatskoj s ove strane Velebita, još i danas čuju veoma mnoge njemačke riječi, koje su pohrvaćene i udomaćene tako, da ih stanovnici i ne osjećaju kao tuđice. Te su riječi uglavnom one, koje se odnose na nazive predmeta, koji su se kupovali po dućanima, jer su ih tako nazivali trgovci strani i domaći, a ima i drugih riječi. Evo nekoliko takvih riječi: šperhel, firange, lojtra, štenge, escaig, drot, šlafcimer, špaizcimer, raingla, pegla, feder, štrumfa, štrumhalter, štrumband, supentopf, grincaig, špaiza, hozentreger, busenhalter, žniranci, haustor, vorcimer, ganjak, šeraizen, gšir, frištlík, javzen, ror, šos, šnaider, šuster, germlaig, hobelbank, nudelbret, kragen, šreibliš, tirštók, kredenc, šefla, mašl, flaišmašina, štopvol, špula, špic, šreh, braun, grau, fort, ribati, štrikati, necati i t. d. Pored toga ima i hrvatskih riječi, koje su jednostavan prievod s njemačkoga jezika, zalim dosta uzrečica i izraza kao na pr. brojenje satova: četvrt pet, pol šest umjesto četiri i četvrt i pet i po; ili „koliko si star?“ mjesto „koliko ti je godina?“ Razumije se, da su nazivi za predmete u tvornicama i industrijama osobito za strojeve i njihove dielove gotovo izključivo njemački.

Nas međutim zanima prvenstveno pitanje hrvatskoga jezika u ovom gradu i njegovoj okolici. Iz izloženoga vidi se, da su starosjedioci do spomenutih seoba u jednom i u drugom dielu grada govorili izključivo kajkavskim narječjem. Tim se narječjem govori i danas, premda ne čistim, donekle u Starom Sisku, a u Novom govori tek po koja starosjedilačka obitelj ili samo po koji njezin stariji član. Inače se u Novom

Sisku, a osobito u Capragu i njemu najbližim selima Pračnom, Novom Selu i djelomično u Crncu govori štokavskim narječjem ličkoga tipa. Još neke starije osobe katoličke vjere u tim mjestima zamjenjuju glas „jat“ glasom *i*: *dite, divojka, did, mltko, misto, pisma, pripovidati*, a sve mlađe osobe kao i neke starije zamjenjuju taj glas kao uglavnom u kajk. narječju glasom *e*: *dete, devojka, ded, mteko, mesto, pripovedati, pesma*. Akcentat je kod doseljenika Ličana uglavnom noviji — štokavski, dok je kod starosjedilaca stariji — kajkavski, ali pod jakim utjecajem s jedne strane ličko-štokavskog, a s druge strane štokavskoga iz raznih krajeva naše domovine, koji se unosi stalnim doseljavanjem novog stanovništva raznih zanimanja. Kajkavske osobine u gradu bile bi se još više izgubile i među starosjediocima, ali ih osvježuju seljaci kajkavci, koji iz okolnih mjesta skoro svakoga dana donose u grad svoje seljačke proizvode i blago na prodaju. Sva okolna kajkavska sela u pravcu Zagreba kao i u pravcu Sunje spadaju među tako zvane, po Ivšiću, revolucionarne govore, mlađe kajkavske skupine s metataksom akcenta $\sim$ tipa: *poseket* — *posekti*^{*)}. Govori svih kajkavskih mjesta ovoga kraja čuvaju još staru hrvatsku akcentuaciju sa tri osnovna prahrvatska akcenta: $\cup \sim \sim$ kao i čak. narječje i staroštokavski posavski govori. Razumije se, da ima u govorima ovih mjesta i dosta odstupanja od te stare akcentuacije, jer su govori ovoga kraja na jakom udaru novoštok. go-

*) Ispitivanjem suvremenih kajkavskih govora ili poviešću kajk. narječja uobće bavili su se mnogi učenjaci hrvatski i neki strani (L. Lukjanjenko, V. Oblak, F. Fancev, V. Rožić, V. Važni, M. Valjavec, R. Strohal, J. Kristianović, A. Radić, J. Kotarski, R. Aleksić i dr.), ali baš govorima ovoga kraja posebno nitko se nije pozabavio. U novije vrijeme najviše je zadužio nauku ove struke zagrebački sveuč. profesor dr. Stjepan Ivšić. On je godine 1936. tiskao u Ljetopisu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, svezku 48. svoju razpravu: „Jezik Hrvata kajkavaca“ sa kartom hrvatskih kajkavskih akcentatskih tipova. On se bavi proučavanjem kajkavskog narječja na terenu od 1914. godine. Najveću pažnju posvetio je kajk. akcentu, a u ovoj studiji samo njemu, jer on predstavlja najveću potrebu naše jezičke nauke. O razvoju i današnjem stanju glasova i oblika u kajk. i u čak. narječju pisalo se dosada dosta, ali smo o kajk. akcentu znali vrlo malo i to malo ne uvijek pouzdano, Ivšić je akcentsko pitanje u kajk. narječju u krupnim potezima uglavnom riješio. Potanja izpitivanja govora svakoga pojedina mjestu na kajk. području razriješila bi akcentsko kao i sva ostala jezička pitanja do kraja. Za taj posao potrebna je velika strpljivost i mnogi trud.

vora, koji sa jugoistoka kajkavske osobine po malo iztiskuju. U selima se čuvaju kajk. osobine glasovne, obličke i akcentatske po zakonima Ivšičeve III. mlađe grupe s metataksom o akcenta. Prema tome imamo u svim okolnim kajkavskim mjestima (Odra, Stupno, Žabno, Sela, Greda, Lekenik, Letovanić, Kratečko, Hrastelnica i Sunja) ovakve akcente: *žena*, *feti*, *suša* i dalje stari tako zvani čak. akut: *pěti*, *šestti*, *sedmi*, *deseti*, *suša*, *młatim* — *młatiš* — *młatt*. Prof. Ivšić govori u spomenutom radu „Jezik Hrvata kajkavaca“, str. 74., da se akcentat ~ na posljednjem slogu čuva samo u nekim govorima s oksitonezom tipa *žena*, dakle da tamo, gdje se govori *žena*, ne dolazi akcentat kao *feti*. Međutim taj akcentat sam čuo i na kraju riječi god. 1938. u Letovaniću: *osamdeset* i u Sunjskoj Gredi god. 1943.: *pěldeset*, *šestdeset*, *osamdeset*.

Nas zanima na ovom mjestu još i pitanje hrvatskoga jezika u našoj školi, pa ćemo se i s tim pozabaviti barem u krupnim crtama.

Predavati hrvatski jezik u ovom mjestu, gdje se ukrštavaju kajk. i štok. narječje nije lak posao. To je svakako najteže nastavniku u pučkoj školi, ali isto tako i nastavniku u srednjoj školi. Ima pitanja u glasovima i oblicima, koje učenici lako nauče, ali ima i takvih, koja učenici gotovo nikako ne mogu dobro i točno naučiti. Ima dosta slučajeva, da učenik položi izpit zrelosti, a u nekim pitanjima književnoga jezika nije siguran. Nije riedak slučaj, da učenik iz kajkavskoga kraja završi na mudroslovnom fakultetu hrvatski jezik pa se i kao nastavnik još bori sa nekim praktičkim jezičkim a naročito pravopisnim pitanjima, koja su onome iz štok. kraja veoma laka.

Osobine kajk. narječja, koje učenici dosta lako prebrode već u pučkoj školi, a osobito kasnije u srednjoj školi, bile bi uglavnom ove: 1.) upotreba zamj. *što* mjesto *kaj*; 2.) mienjanje glasa *l* u *o* na kraju riječi i na kraju sloga; 3.) *naći*, *nađem* mjesto *najti*, *najdem*; 4.) *nj* i *lj* mjesto *jn* i *l*: *konj*: *kojn*, *tjubit*: *tubiti*; 5.) suglasnička skupina *cr* mjesto starije *čr*: *crn*: *črn*; 6.) *priedlozi* *u*, *s* i *iz* mjesto *v* i *z*: *u tvojoj kući*: *v tvojoj fiži*, *srušen*: *zrušen*, *izginuo*: *zginuf*; 7.) nepostojano *a* mjesto *e*: *danas*: *denes*, *otac*: *otec*.

Nešto teže učenici kajkavci nauče: 1.) naslavke u 3. licu mn. sadašnjega vremena —*u*, —*e* mjesto —*ju* —*iju*: *pišu: pišeju, puše: pušiju*; 2.) upotrebu fut. I. na pr. *doći ću* mjesto *budem došao* (od *bum došel*); 3.) glas *r* mjesto polatalnoga *rj*: *gori: gorji, širi: širji, zora: zorja, more: morje*; 4.) upotrebu fut. II. ili prezenta u zavisnoj rečenici mjesto fut. I.: *ako budem mogao, doći ću* mjesto *ako ću moći, doći ću* ili *ako budem mogao, budem došao* (od *ako bum mogel, bum došel*).

Najteža pitanja, koja učenik vrlo teško ili nikako ne nauči ni kad završi izpit zrelosti, jesu ova: 1.) razlikovanje glasa *č* i *ć* 2.) zamjena glasa „*jal*“ i 3.) akcentat.

Glasove *č* i *ć* kajkavci ne razlikuju u govoru pa ni u pismu. U govoru je sa tim glasovima ipak lakše, jer se na izgovor mnogo ne pazi, ali u pismu prava je muka, jer su to dva zasebna glasa. Nešto je lakše u onim slučajevima, koji se mogu naučiti po pravopisnim pravilima. Vrlo je teško ili gotovo nemoguće naučiti učenike, kada će pisati *č*, a kada *ć* na početku riječi ili u sredini, gdje nam ne mogu pomoći obična pravopisna pravila, nego je potrebno dublje poznavanje našega jezika. Vrlo je čest slučaj, da učenik i u osmom razredu zapita svoga nastavnika: „Piše li se ova riječ sa mekim ili tvrdim *č*?“ (Tako su nastavnici u pučkoj školi najlakše objašnjavali razliku između glasova *č* i *ć* nazivajući ih mekim ili tvrdim.) Ili će učenik osobito nižih razreda zapitati: „Piše li se ova riječ kao *ćilim* ili kao *čarapa*?“ Vrlo su rietki školski pismeni zadatci iz hrvatskoga, a osobito iz drugih jezika ili matematike, da i ne govorim o domaćim zadaćama, u kojima nije barem jedna pogreška u pisanju ovih glasova, a neki zadatci upravo vrve ovakvim pogreškama počevši od prvoga pa do najvišeg razreda. Desilo se meni i mnogim drugim nastavnicima i to, da sam učeniku po više puta izpravio loše napisani naslov „domaća zadaća“, a on opet piše jednako.

Još je teže pitanje zamjene glasa „*jal*.“ Poznato je, da kajkavci govore ekavski. Oni nisu nikada na čistu, kada će pisati *ie*, a kada *je*. U školi se sada predavaju svi predmeti iekavskim govorom. Bilo je doduše u ovoj školi u prošlosti nastavnika iz štokavsko-ekavskoga kraja, koji su govorili i predavali samo ekavski. Bilo ih je, a ima i danas po koji nastav-

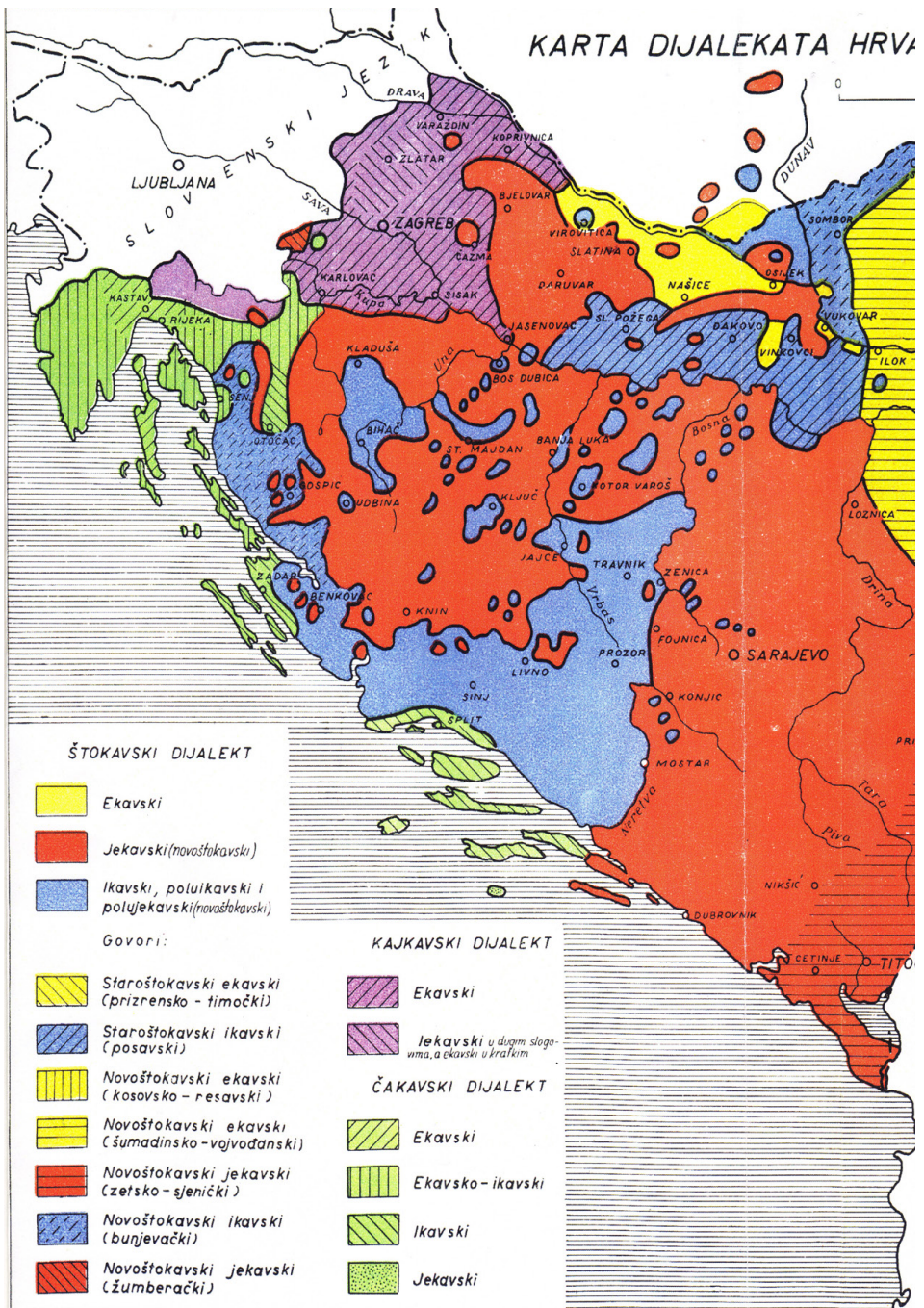
nik iz područja kajk. narječja, koji su također govorili, a i predavali svoj predmet ekavskim govorom. U ovoj, kao i u drugim školama, upotrebljavali su se ranije i neki učbenici pisani ekavskim govorom, pa je sve to pojačavalo nesigurnost učenika u upotrebi *ie* ili *je*. (O tom govori i dr. J. Hamm u svom članku „Hrvatski jezik u srednjim školama“ u časopisu „Hrvatski jezik,“ svez. 8.—10. za god. 1939., str. 181.—183.). Međutim o zamjeni glasa „jat“ u hrvatskom jeziku mnogo se pisalo i razpravljalo u nauci o glasovima našega jezika, a naročito se mnogo o njem pisalo godine 1939. i 1940. u raznim zagrebačkim novinama i revijama. To nam dokazuje zamršenost ovoga pitanja. I sam sveuč. prof. dr. M. Rešetar, jedan od najboljih poznavalaca našega jezika, koji nas je zajedno sa Jagićem najviše zadužio u izučavanju naših narječja i naših akcenata, piše 1920. na jednom mjestu u zagrebačkom „Književnom jugu,“ da se ni on ne može uvijek snaći, da li će pisati *ie* ili *je*. Ta se nesigurnost opaža kadkada i u književnim djelima boljih naših pisaca, pa je razumljivo, da ni naši učenici osobito kajkavci to ne znaju, ali je to neznanje kod nekih učenika u tolikoj mjeri, da ga je teže razumjeti i opravdati. Mnogi su učenici nesigurni i griješe u najobičnijim primjerima. Pred par godina predavao sam hrvatski jezik u jednom 5. razredu gimnazije, dakle učenicima, koji su godinu dana ranije proučavali pravopisna pravila, među kojima je detaljno obrađen glas „jat.“ Izpravljajući njihove školske zadaće našao sam ove i ovakve pogriješke: smielo, čoviek, dielo, sviedoci; sjeno, svjet, cjena, ljep. Česti su bili slučajevi miešanja iekavskoga i ekavskoga govora, a ima ih još i danas.

Međutim najteže je pitanje našega akcenta. Mora se priznati, da je pravilno naglašavanje u našem jeziku najteže pitanje za svakoga, pa i za profesora hrvatskoga jezika, ako se akcentskim pitanjem nije posebno bavio ili ako nije iz krajeva (Bosna i Hercegovina), u kojima se dobro i pravilno naglašuje svaka riječ. Dok učenici čitaju iz čitanke pojedina štiva ili pjesme od prvoga sve do osmoga razreda, potrebno ih je vrlo često i vrlo mnogo izpravljati u naglasku. Završe i školu, u kojoj uče govorili po pravilima novoga štokavskoga akcenta, a ipak ponesu u život mnoge osobine ovoga akcenta, koji su kao djeca naučili od svoje majke i oca. To je međutim pojava i kod mnoge inteligencije iz čakavskoga kraja, jer to donekle leži u krvi svakoga čovjeka i nikada se toga u praksi ne može nitko posve otresti.

Prilog 3.

Professor Mate Hraste on Kajkavian

Summary

Mate Hraste spent most of his dialectological career studying Čakavian dialects, but he also wrote several important papers devoted to Kajkavian. In fact, his first published paper in the field is a study of a Kajkavian subdialect (Sisak). He thus began his productive professional work as a speaker of Čakavian collecting linguistic data in the region in which he found himself. In 1948, he published his lectures on Kajkavian, basically a synthetic description of this dialect group. The same study was revised for republication in 1958 as “A General Outline of the Kajkavian Dialect”, forming a part of *An Anthology of Recent Kajkavian Poetry*. The study was also furnished with a good “Map of the Kajkavian Linguistic Area.” In 1960, he published two articles on Kajkavian topics (“Kajkavian Dialect” and “Kajkavian Literary Language”) included in the entry on “Serbocroatian/Croatoserbian Language” in the *Encyclopedia of Yugoslavia*. In all three of these publications, Hraste presented his views on Kajkavian dialects in a more succinct form than in his lectures. Hraste was also a reviewer and editor of a number of publications concerned with Kajkavian speech, e.g. *Hrvatski dijalektološki zbornik* and *Filologija*. He also evaluated many questionnaires designed for specific points (Štokavian, Čakavian, and Kajkavian) as part of the linguistic atlas project.

Ključne riječi: Hraste, kajkavsko narječje, prikaz, Sisak, bibliografija, hrvatski jezični atlas

Key words: Hraste, Kajkavian dialects, Sisak, bibliography, Croatian linguistic atlas